

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто основні стратегічні орієнтири забезпечення соціально-економічної безпеки держави. Доведено, що в основі сталого соціального розвитку необхідно виділяти соціальну безпеку з огляду на конституційно задекларовану соціальну скерованість державної політики та вимоги захисту національних інтересів у соціальній сфері. Розглянуто такі основні стратегічні орієнтири забезпечення соціально-економічної безпеки як децентралізація на засадах національних інтересів та державної єдності, боротьба з корупцією та тіньовою економікою, формування та схвалення (затвердження) на рівні державної влади комплексу індикаторів соціальної безпеки та їх порогового значення, розробки нормативно-правового забезпечення реалізації заходів з забезпечення соціально-економічної безпеки держави як передумови сталого соціального розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, національна безпека, соціальний розвиток, стратегія соціального розвитку.

В статье рассмотрены основные стратегические ориентиры обеспечения социально-экономической безопасности государства. Доказано, что в основе устойчивого социального развития необходимо выделять социальную безопасность, учитывая конституционно задекларированную социальную направленность государственной политики и требования защиты национальных интересов в социальной сфере. Рассмотрены такие основные стратегические ориентиры обеспечения социально-экономической безопасности, как децентрализация на основе национальных интересов и государственного единства, борьба с коррупцией и теневой экономикой, формирование и одобрение (утверждение) на уровне государственной власти комплекса индикаторов социальной безопасности и их порогового значения, разработки нормативно-правового обеспечения реализации мероприятий по обеспечению социально-экономической безопасности государства как предпосылки устойчивого социального развития.

Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, национальная безопасность, социальное развитие, стратегия социального развития.

The paper considers the main strategic goals for social and economic security. It is proved that the basis for sustainable social development must provide social security in view of the constitutionally declared social vector of public policy and to the protection of national interests in the social sphere. We consider the following key strategic objectives for social and economic security as decentralization on the basis of national interests and national unity, combating corruption and shadow economy, development and approval complex social security indicators and their threshold at the level of the government, development of legal ensure the implementation of the socio-economic security as a prerequisite for sustainable social development.

Keywords: socio-economic security, national security, social development, social development strategy.

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза, що мала місце в Україні у 2008-2009 роках досі справляє свій вплив на стан соціально-економічної системи держави. Це дає підстави стверджувати про непевність методів її подолання, недостатню наукову розробленість питань соціально-економічного характеру, що виникають у зв'язку з дестабілізацією фінансової системи. Закономірним у цих умовах є посилення уваги до проблематики соціально-економічної безпеки. Сталий розвиток держави, наближення до еталонів соціальних стандартів, встановлених у розвинених країнах Європи з огляду на євроінтеграційний вектор соціального розвитку потребує формування нових стратегічних орієнтирів забезпечення безпеки у соціально-економічному вимірі. Таким чином проблемою, розглянутою у даній статті є частина проблеми забезпечення соціально-економічної безпеки держави, а саме – встановлення її стратегічних орієнтирів як передумови сталого соціального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціально-економічної безпеки на сьогоднішній день є досить розробленою науковцями, серед яких Беда К. В., Данилишин Б., Залунін В. Ф., Капітан В. О., Коленда Н. В., Куценко В., Поснова Т. В., Харазішвілі Ю. М., Хожило І. І., Штангрет А. М. та інші.

Актуальність питань, пов'язаних із соціальною безпекою зростає унаслідок поширення негативних соціальних процесів, обумовлених браком досвіду управління соціально-економічними системами в умовах глобальних фінансово-економічних криз. Зокрема, досі не виокремлено основних стратегічних орієнтирів, що набули актуальності у посткризовий період з огляду на зростаючу роль соціально-економічної безпеки як засадничої умови сталого соціального розвитку, чому присвячується дана стаття.

Метою статті є формування теоретичних уявлень про актуальні стратегічні орієнтири забезпечення соціально-економічної безпеки як передумови сталого соціального розвитку. *Об'єктом* дослідження виступає глобальна система захисту національних інтересів України як правової, соціальної держави; *предметом* – процес соціального розвитку, що базується та є залежним від актуального стану забезпечення соціально-економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Складність шляху, пройденого Українською державою з часу здобуття незалежності у 1991 році закономірно призвела до виокремлення специфічного напрямку пріоритетних економічних досліджень – пошуку шляхів забезпечення економічної безпеки. У своєму розвитку вчення про економічну безпеку пройшло низку етапів та розділилось на дослідження концептуальних основ її забезпечення, вивчення особливостей унебезпечення окремих складових, виокремився окремий актуальний напрям економічної безпеки підприємств (суб'єктів господарювання). Соціально-економічна безпека як складова економічної безпеки держави на сьогоднішній день досліджена досить повно. Утім події останнього часу, зумовлені недосконалістю державної соціальної політики, дисбалансами у провідних областях, що мають визначальний вплив на благополуччя наших співгромадян призводять до необхідності перегляду базисних засад соціальної політики, а саме – соціально-економічної безпеки держави. Соціально-економічна безпека, на наше переконання, є тим ґрунтом, засадничим імперативом, що визначає перспективність або недолугість державної політики у соціальній сфері, встановленні та додержанні соціальних стандартів.

На наше переконання, соціально-економічна безпека є відображенням такого стану справ в країні, за якого забезпечується додержання національних інтересів у соціальній сфері, попереджуються соціальні ризики та загрози, а наслідки їх настання оперативно ліквідуються. Соціальна безпека у сучасній науковій думці розцінюється як складова економічної безпеки держави, що включає етнонаціональну, демографічну, гуманітарну та медичну безпеку [1, С. 64]. Вважаємо, що цим перелік складових соціально-економічної безпеки не вичерпується, оскільки вона знаходить прояв на різних рівнях економіки, від макроекономічних політико-соціальних процесів, що відбуваються у чіткій відповідності до встановлених економічних законів й до рівня особистості, громадянина, котрий дбає про свій добробут та відмежований багатьма шарами бюрократії, небездоганих управлінських рішень, ігнорування базисних положень концепції людського розвитку від найвищого управлінського рівня, на якому визначається доля країни, її національної безпеки.

З приводу зв'язку соціально-економічної безпеки і національних інтересів В. Ф. Залунін відзначає: "Зокрема, досі існує необхідність більш глибокого вивчення механізму реалізації соціальної складової економічної безпеки і розробки пропозицій про напрями захисту національних інтересів країни у соціальній сфері. Важливість вирішення такого наукового завдання пояснюється тим, що з'ясування проблем соціального забезпечення економічної безпеки безпосередньо впливає на різні аспекти національної безпеки. Захист національних інтересів у соціальній сфері є пріоритетним напрямом, невід'ємною та органічною частиною проблеми забезпечення економічної безпеки країни" [2, С. 39]. Вихідним базисом для нормального функціонування незалежної держави є її національна безпека. У ст. 1 ЗУ "Про основи національної безпеки України" під національною безпекою розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. За умов національної безпеки захищеними від загроз національним інтересам визнаються такі соціальні сфери як охорона здоров'я, освіта та наука, культурний розвиток населення, соціальна політика і пенсійне забезпечення тощо [3]. Поряд з виведенням джерел соціальної безпеки з основ національної безпеки можливий також загальніший підхід, в основі якого можна виокремити положення ст. 1 Конституції України, де підкреслюється соціальний характер Української держави; абзацу 4 ст. 13, згідно якого держава забезпечує соціальну спрямованість економіки; абзацу 5 ст. 17, у якому у зв'язку з питанням державної економічної безпеки декларується обов'язок держави з соціального захисту громадян України – військово-службовців та членів їх родин; інших конституційних положень. На підставі їх аналізу можна стверджувати про закладену конституційно ідею соціально-економічної безпеки, невідривної складової економічної безпеки держави [4]. Конституційні витоки соціальної безпеки у співвіднесенні з національними інтересами підтверджуються таким міркуванням В. Капітана: "Одними із найважливіших національних інтересів для нашої країни є сталий розвиток економіки і добробут громадян України, а їх забезпечення відносять до основних функцій держави. Необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей є захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Усі дії, які приводять до зміцнення національної безпеки загалом та економічної безпеки зокрема відбуваються через соціальні процеси, що є складовими будь-яких змін" [5, С. 1].

Одним з пріоритетів національних інтересів є зміцнення політичної і соціальної стабільності у суспільстві [3].

У контексті європейської інтеграції України особливо важливими визнаються сектори освіти та охорони здоров'я. Одним з важливих стратегічних орієнтирів соціальної безпеки стосовно розвитку цих секторів можна назвати децентралізацію. З цього приводу І. І. Хожило відзначає: "На основі аналізу прогресивних ідей польського досвіду децентралізації управління у сфері освіти та охорони здоров'я ми можемо сформулювати основні положення щодо їх можливого на загальнодержавному рівні – щодо підходів до фінансування на рівні органів місцевого самоврядування, розроблення засад державної політики щодо змісту навчальних та медико-профілактичних програм, підвищення кваліфікації спеціалістів як в окремих галузях, так, відповідно, в управлінні, забезпечення прозорих механізмів контролю за якістю освіти і медичної допомоги; на рівні органів місцевого самоврядування – щодо фінансування закладів освіти й охорони здоров'я, формування і реалізації освітньої політики та політики у галузі охорони здоров'я відповідно до локальних потреб, залучення місцевих громад до спільного розв'язання соціальних проблем, моніторингу якості освіти та якості медичної допомоги на локальному рівні; на рівні закладів освіти й охорони здоров'я – щодо залучення громадськості до процесу планування розвитку цих закладів, їх ресурсного забезпечення і контролю ефективності функціонування для задоволення потреб громадськості" [6, С. 8]. На нашу думку, децентралізація в освіті та охороні здоров'я необхідно призведе до позитивних структурних зрушень, обумовлених впливом конкурентних важелів ринку. Проте з позицій соціальної безпеки слід зважати на існуючі ризики та загрози, що активізуватимуться у зв'язку з послабленням державного контролю над освітніми процесами, що у кінцевому результаті може призвести до зниження інноваційно-інтелектуального потенціалу держави; а також у медичній сфері – до погіршення забезпечення населення якісними і, у першу чергу доступними медичними послугами, що є одним з конституційних положень.

Поряд з децентралізацією сучасним стратегічним орієнтиром є, безсумнівно боротьба з тіншовими процесами, корупцією та її проявами у соціально-економічній сфері. О. О. Кубайчук, А. С. Петрова та В. О. Ткач відзначають, що комплексний погляд на проблему тіншової економіки дає змогу виокремити такі об'єктивні фактори її поширення, як високі податки і нерівномірність податкового тягаря, недосконалість та мінливість податкового законодавства; повільність та непрозорість приватизаційних процесів; втручання владних структур у діяльність суб'єктів господарювання; корупція [7, С. 130]. Погоджуючись з такими основними чинниками доповнимо, що явище тіншової економіки породжується паралельно з виродженням правосвідомості, усвідомленням та прийняттям у якості морального імперативу абсурдного протиправного стану справ, що у соціальній сфері проявляється у вигляді сприйняття поширення тіншових економічних схем на соціально-економічну систему як належного, природного стану справ. Чим глибшою стає прірва соціальної, правової незахищеності окремих верств населення, тим тяжче стає відступитись від об'єктивної людської потреби до правового співжиття, тим більшої ваги набувають такі загрози соціально-економічній безпеці як відмова від сплати податків з доходів фізичних осіб, хабарництво, службові порушення у соціальній сфері, правопорушення тощо. Так, Ю. М. Харазішвілі та О. П. Коваль, проаналізувавши складники соціального розвитку виокремили такі основні стримуючі чинники: високий рівень корупції та пов'язана з ним тінзація економіки, зокрема тінзація зайнятості та заробітної плати; недосконалі пропорції у засобах виробництва та надмірний податковий тягар; недосконалість пенсійної системи; бідність зайнятого населення; значна диференціація регіонів за заробітними платами та стійкістю до впливу фінансово-економічних криз [8, С. 38].

Децентралізація та боротьба з тіншовими процесами у соціально-економічній сфері як орієнтири забезпечення соціально-економічної безпеки сутнісно відповідають потребам євроінтеграційних прагнень сучасної України. Разом з тим необхідним є виділення ще одного напрямку – формування цілісної інтегрованої системи оцінки загроз та індикаторів соціальної безпеки з метою розробки методологічного інструментарію управління процесами, що відбуваються у цій сфері.

Методологія оцінки загроз економічній безпеці та її складовим на сьогоднішній день розроблена досить повно, проте у її основі залягає передовсім метод експертних оцінок, що знову ж таки відсилає до необхідності удосконалення взаємодії з провідними науковими, освітніми установами світу для обміну досвідом і знаннями, реалізацією спільних науково-дослідницьких та управлінських проектів. Розробленими у вітчизняній науці є й системи показників соціальної безпеки. Так, Т. В. Поснова наводить наступні показники, на основі яких можливо скласти уявлення про соціальну складову економічної безпеки: відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення; рівень „тінзації” економіки у відсотках до ВВП; рівень безробіття; рівень тривалості безробіття у працездатному віці; рівень бідності; частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму; відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму; відношення сукупних витрат 10% найбільш забезпеченого населення до 10% найменш забезпеченого; відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін; частка витрат на харчування в загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств; наявність житлового фонду в середньому на одну особу; обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у відсотках до ВВП; обсяг видатків зведеного бюджету на освіту [9, С. 32]. Визнаючи важливість окресленого кола показників для

оцінки соціального розвитку держави та порівняння з відповідними показниками держав, котрі можуть розцінюватись як еталон, зазначимо, що ця система все ж недостатньо враховує тимчасові коливання, зумовлені фінансово-економічними кризами, а також духовними кризами, що невід'ємно слідує за спадом економіки. К. В. Беда з цього приводу відзначає: "Негаразди в економічній сфері країни призводять до значних негативних наслідків у соціальній сфері. Вони виражені в загальному погіршенні рівня життя громадян, у масових страйках та акціях протесту, збільшенні рівня безробіття, зменшенні споживчих витрат та ін." [10, С. 63]. А. М. Штангрет наполягає, що невизначеність ускладнює процес гарантування безпеки, вимагає більш чіткого трактування суті та причин зміни рівня безпеки і пов'язаних понять, а відтак комплексного розгляду усіх елементів системи безпеки. Тому вважаємо, що розробка методології оцінки індикаторів соціальної безпеки є перспективним напрямом сучасних досліджень [1, С. 63]. На підставі таких міркувань знаходить підтвердження і позиція стосовно доцільності розмежування підходів до забезпечення економічної (зокрема, соціально-економічної) безпеки, оцінки її стану, шляхів та способів попередження і боротьби з загрозами в умовах різних економічних циклів.

Таким чином пошук нових орієнтирів забезпечення соціальної безпеки у контексті соціального розвитку пов'язаний з подоланням парадоксальних ситуацій, обумовлених протистоянням векторів розвитку та стабільності. У таких умовах нагальною є потреба підготовки нових фахівців у галузі державного управління, економістів, політологів, обізнаних з кращими світовими соціальними стандартами та методами реалізації стратегій соціального розвитку та готових до праці у складних сучасних соціально-політичних обставинах. Задля цього доцільно рекомендувати поглиблене вивчення проблематики соціальної безпеки у зв'язку з соціальним розвитком, виокремлення теоретико-методологічного інструментарію узгодження національних інтересів та можливостей забезпечення сталого розвитку соціальної сфери, зокрема соціальної інфраструктури. Відсутність окресленої методології є перешкодою до повноцінного входження України у європейський соціогуманітарний простір, свідченням широких перспектив у співпраці України та розвинених країн в напрямі досягнення кращих стандартів соціального розвитку.

Як вже згадувалось у зв'язку з визначенням особливих характеристик та відмінностей соціальної безпеки особистість має досить малий вплив на стан забезпечення соціально-економічної безпеки, що реалізується передусім через конституційні права, зокрема за допомогою представницьких органів виконавчої влади, прав, охоронюваних правовими актами, у тому числі ратифікованими міжнародними нормативними актами, а також за допомогою об'єднання у громадські організації, взаємодії з такими організаціями тощо. Додержання окреслених стратегічних орієнтирів має супроводжуватись гуманістичними трансформаціями у напрямі піднесення ролі особистості в державних управлінських процесів, залучення зацікавлених сторін у всебічне обговорення та вирішення проблем, пов'язаних із соціальним розвитком, забезпеченням соціально-економічної безпеки. Це відкриває простір для обґрунтування ще одного, чи не найважливішого стратегічного орієнтиру забезпечення соціальної безпеки: удосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання процесів, що відбуваються у цій сфері. Щодо цього К. В. Беда зазначає, що серед основних завдань в галузі забезпечення економічної безпеки на сьогоднішній день є визначення необхідного і достатнього переліку індикаторів, затвердження (схвалення) відповідних індикаторів на державному рівні з подальшим включенням в урядові економічні програми, а також створення комітету з експертизи вагомих нормативних актів та урядових рішень щодо соціального розвитку на предмет відповідності потребі забезпечення економічної безпеки [10, С. 66]. Така позиція справджується і щодо соціальної безпеки. Удосконалити її можливо хіба за рахунок виокремлення потреби у формуванні індикаторів власне соціальної безпеки та співвіднесення їх за допомогою сучасних методів пізнання з реальним станом справ у соціальній сфері, що потребує удосконалення нормативного забезпечення, створення відповідної державної служби (комітету) тощо.

Висновки. На основі проведеного дослідження на відміну від інших досліджень, присвячених проблематиці соціального розвитку держави доходимо висновку щодо існування на сьогоднішній день низки недостатньо розроблених стратегічних орієнтирів забезпечення соціально-економічної безпеки:

1) Соціально-економічну безпеку у контексті формування стратегії соціального розвитку доцільно розглядати як базове поняття. Реформи, закладені у державних програмах, планах, стратегіях з метою забезпечення сталого соціального розвитку не принеситимуть очікуваного результату до тих пір, доки не буде досягнуто порогового або вищого значення соціальної безпеки за ключовими параметрами.

2) Важливим сучасним орієнтиром соціальної безпеки стає приклад розвинених європейських країн з високими соціальними стандартами у плані децентралізації і гуманізації відносин держави та громадянина. Забезпечення соціальної безпеки є тим ефективнішим, чим краще взаємодіють у процесі реалізації національних інтересів у соціальній сфері органи державної влади різних рівнів, громадські організації, окремі громадяни, що визначає антропоцентричну парадигму соціальних перетворень.

3) Низький рівень корупції тіньової економіки у довгостроковому періоді формуватиме нове суспільство та дасть змогу ефективного забезпечення високих соціальних стандартів, давно досягнутих країнами, що схожим з Україною чином декларують соціальну спрямованість своєї політики. Боротьба з корупцією та

тіньовизацією має розпочинатись у контексті зміцнення стійкості правосвідомості громадян перед неминучими викликами, що постають унаслідок загострення фінансово-економічних криз та супроводжуватись реальними й ефективними заходами з подолання цих загроз у соціальній сфері.

4) Забезпечення соціальної безпеки має ґрунтуватись на досягненні схвалених (затверджених) на рівні державної влади порогових чи вищих значень індикаторів соціальної безпеки, що потребує формування належного нормативно-правового забезпечення, створення окремого суб'єкта нагляду за додержанням національних інтересів у соціальній сфері чи розширення повноважень існуючих суб'єктів у зв'язку з новими обставинами, що виникають в умовах реформування соціальної політики та досягнення нових соціальних стандартів. У сукупності окреслені напрями обумовлюють значну перспективність розробки як загалом тематики соціально-економічної безпеки так і окремих їх напрямів у контексті забезпечення сталого соціального розвитку.

Література

1. Штангрет А. М. Безпека соціально-економічної системи: теоретичні аспекти [Електронний ресурс] / А. М. Штангрет // Наукові записки [Української академії друкарства] . – 2012. – № 3. – С. 24-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz_2012_3_6.pdf
2. Залунін В. Ф. Соціально-економічні аспекти моделювання економічної безпеки України [Електронний ресурс] / В. Ф. Залунін // Економічний простір . – 2013. – № 70. – С. 37-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecpros_2013_70_6.pdf
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний портал Верховної Ради України. – 2003. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Назва з екрану.
4. Конституція України за станом на 15.05.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний портал Верховної Ради України. – 2014. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.
5. Капітан В. О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпеченні економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. О. Капітан. // Демократичне врядування . – 2012. – Вип. 10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2012_10_26.pdf
6. Хожило І. І. Польський досвід децентралізації управління у соціальній сфері [Електронний ресурс] / І. І. Хожило // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління . – 2009. – № 1. – С. 131–138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vatsidu_2009_1_20.pdf
7. Кубайчук О. О. Тіньова економіка у соціально-економічній сфері [Електронний ресурс] / О. О. Кубайчук, А. С. Петрова, В. О. Ткач // Економіка і управління . – 2011. – № 2. – С. 129-133. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econupr_2011_2_23.pdf
8. Харазішвілі Ю. М. Детинізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети . – 2013. – № 4. – С. 38-49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sra_2013_4_7.pdf
9. Поснова Т. В. Методологія визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері [Електронний ресурс] / Т. В. Поснова // Сучасні питання економіки і права . – 2011. – Вип. 2. – С. 29-33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Sper_2011_2_8.pdf
10. Беда К. В. Визначення економічної безпеки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс] / К. В. Беда // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка . – 2013. – Вип. 2. – С. 62-66. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NvChdieu_2013_2_10.pdf